

DOI: 10.36719/2663-4619/61/157-161

Aytac Vüqar qızı Qurbanova
Bakı Dövlət Universiteti
aytaqurbanova@gmail.com

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MALİYYƏ SİSTEMİ VƏ ONUN ANLAYIŞI

Açar sözlər: maliyyə, maliyyə sistemi, maliyyə sisteminin həlqələri, dövlət maliyyəsi, müəssisə və təşkilatların maliyyəsi.

Financial system of the republic of Azerbaijan and its concept Summary

The financial system is a set of separate links of interaction and interacting financial relations. The distribution, formation and use of cash funds are carried out through the financial system. The financial system includes financial institutions that serve to regulate the country's financial activities and money circulation. This article clarifies the concept and essence of the financial system of the Republic of Azerbaijan and provides examples from foreign financial systems for comparison.

Key words: finance, financial system, rings of the financial system, public finance, finance of enterprises and organizations

Giriş

İqtisadi elmi mənbələr “maliyyə” anlayışının latınca “finantio” – “ödəmə” sözündən törədiyini təsdiqləyir və ilk dəfə XVI əsrdə Fransada pul fondlarının yaradılması və istifadə olunması ilə bağlı işlənilməyi söylənir. Bəzi mənbələrdə isə, bu anlayışın ilk dəfə XIII-XV əsrlərdə İtaliyanın ticarət-bank mərkəzləri hesab olunan Venesiya, Genuya, Florensiya şəhərlərində sərtaflarla tacirlər arasında qarşılıqlı pul münasibətlərini tənzimləmək aləti kimi tətbiq olunduğu göstərilir. Lakin leksikonumuzda işlətdiyimiz “maliyyə” sözü “mal” (var-dövlət) şumer kökündən törəmiş, ərəb xilafəti dövründə aidyyət bildiren “iyyə” şəkilçisi ilə tamamlanmış və azərbaycanca “pul yığma” (var-dövlət və ya sərvət toplama) mənasında işlənilir. 2 Qədim dövrlərdə maliyyə, əsasən, şahın xəzinəsinin yaradılması ilə bağlı münasibətləri əhatə etmişdir. [1, s. 11-12] Maliyyə haqqında hələ Nəsrəddin Tusi özünün “Maliyyə traktovkasi” əsərində geniş məlumat vermişdir. Sonradan bu anlayış digər müəlliflərin də əsərlərində tez-tez işlədilmiş və nəhayət beynəlxalq status almışdır. [2, s.8]

Dövlətin və əmtəə-pul münasibətlərinin meydana gəlməsi ilə əlaqədar olan maliyyə münasibətlərindən XIII-XV əsrlərdə İtaliyanın Florensiya, Venesiya, Genuya kimi iri şəhərlərində istifadə olunmağa başlanmışdır və maliyyənin zəruriliyi dedikdə əsasən aşağıdakı amillər nəzərdə tutulur: 1. Dövlətin mövcudluğu. Ona görə ki, cəmiyyəti idarə etmək üçün dövlətin olması vacibdir. Dövlət də bildiyimiz kimi, idarəçilik, təsərrüfatçılıq, müdafiə və s. kimi çoxsaylı funksiyalar yerinə yetirir. Belə aydın olur ki, onları gerçəkləşdirmək üçün idarəçilik subyekti olan dövlətin əlində müəyyən maliyyə vəsaiti cəmləşməlidir. Dövlətin yarandığı ilk dövrlərdə həmin vəsait natural yığımlar hesabına əldə edilirdi. Cəmiyyətin təkamülü və idarəetmənin mürəkkəbləşməsi prosesində dövlət gəlirləri, xərcləri, bütövlükdə maliyyə münasibətləri meydana gəlməyə başladı. 2. İkinci məqam odur ki, cəmiyyətin inkişafı maliyyə münasibətlərinin inkişafı ilə müəyyən olunur. Maliyyə münasibətlərinin inkişaf etdiyi, onların mütərəqqi metodlarından istifadə olunan cəmiyyətdə iqtisadi və sosial inkişaf da yüksək olur. ABŞ, Fransa, Almaniya, İtaliya Yaponiya və s. bu ölkələr sırasındadır. [3, s. 7]

Maddi məzmununa görə maliyyə dövlətin və bələdiyyələrin, habelə, idarə, müəssisə və təşkilatların pul vəsaiti fondudur. İqtisadi münasibətlər kimi, maliyyə dedikdə, iqtisadi və sosial ehtiyacların təmin edilməsi üçün zəruri olan, dövlətin və bələdiyyələrin, müəssisə, idarə və təşkilatların pul vəsaiti fondlarının yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadə olunması prosesində yaranan ictimai münasibətlər kimi başa düşülməlidir. Maliyyə dövlətin öz vəzifə və funksiyalarını həyata keçirməsi üçün tətbiq etdiyi bir iqtisadi mexanizm olmaqla. Ümumi Daxili Məhsulun və Milli Gəlirin bölüşdürülməsi və yemdən bölüşdürülməsi mexanizmi, habelə istehsal və ictimai tələbatların ödənilməsi üzərində həm də nəzarət vasitəsidir. [1, s.12-13]

Maliyyəni müxtəlif kateqoriyalara ayırırlar. Məsələn, subyektlərinə və onların məqsədlərinə görə: 1) dövlət (kütləvi) maliyyəsi – pul formasında ifadə olunmuş və dövlət funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün ümumi daxili məhsulun bölüşdürülməsinə, eyni zamanda formalaşdırılmasına istiqamətlənmiş iqtisadi münasibətlər toplusudur; 2) şəxsi (xüsusi) maliyyələr - təsərrüfat subyektləri səviyyəsində maliyyə resurslarının formalaşdırılmasını, eyni zamanda idarəetməsini təmin edən və daha çox pulla bağlı olan

iqtisadi münasibətlər toplusudur. Əməliyyatların həyata keçirilmə sferasına görə: 1) daxili maliyyə-maliyyə münasibətləri subyektlərinin vətəndaşlığı ilə məhdudlaşmışdır. 2) xarici maliyyə - müxtəlif ölkələrin maliyyə münasibətləri subyektlərinin iştirakını nəzərdə tutur.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin maliyyəsi ayrı-ayrı ölkələrin, həmçinin onların subyektlərinin xarici maliyyə əməliyyatlarında üstünlükləri, çətinlikləri nöqtəyi-nəzərdən iştirakı ilə və bir qayda olaraq, həmin ölkənin ərazi sərhədləri çərçivəsində nəzərdən keçirilir. Beynəlxalq maliyyə münasibətləri müxtəlif ölkələrin, eyni zamanda onların subyektlərinin beynəlxalq maliyyə bazarlarındakı maliyyə əməkdaşlığını nəzərdə tutur, öz maliyyə maraqlarını müdafiə edən müxtəlif ölkə qruplarının yaradılma imkanını nəzərdə tutur. Dünya maliyyəsi beynəlxalq maliyyə təşkilatlarında və koalisiyalarda müxtəlif ölkələrin iştirakı zamanı onların maliyyə cəhətdən qarşılıqlı təsir xüsusiyyətlərini – həm millidən üstün statusa (dünyəvi və ya regional), həm də tövsiyə statusuna malik olan xüsusiyyətləri meydana çıxarır. [19]

Maliyyə sistemi anlayışı «maliyyə» anlayışının məntiqi davamıdır. Maliyyə xalis gəlirin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi ilə və dövlət funksiyalarının, genişləndirilmiş təkrar istehsalın yerinə yetirilməsi üçün istifadə olunan mərkəzləşdirilmiş və mərkəzdənqaçan fondların formalaşdırılması ilə bağlı pul münasibətlərini əks etdirir. Maliyyə sistemi, bütöv bir kateqoriya kimi bir-birilə qarşılıqlı əlaqəli olan müxtəlif maliyyə institutlarının (həlqələrinin) məcmusundan ibarətdir. Maliyyə institutlarının (həlqələrinin) köməyi ilə dövlət pul vəsaitlərini toplayır, bölüşdürür və xərcləyir. Maliyyə özlüyündə "fondlar sistemi və hüquq institutları sistemidir". Hüquq institutları sistemi pul vəsaiti fondlarını təmin edir. [1, s. 16]

Biz qeyd edə bilərik ki, maliyyə sistemi maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsinin bir formasıdır. Elmi və tədris-metodiki ədəbiyyatlarda "maliyyə sistemi" anlayışının müəyyən edilməsinə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Yəqin bu onunla əlaqədardır ki, əsas anlayış olan "sistem" çox əhəmiyyətə və çalarlara malikdir. Lüğətlərdə və digər mənbələrdə sistem dedikdə "müəyyən hərəkətlərin qarşılıqlı əlaqəsində nizamlı", "təşkilatların forması", "struktur şəklində yerləşən və qarşılıqlı əlaqəli hissələrin vəhdəti", "cəmiyyətin quruluş forması", "vəzifələri eyni olan təşkilatlar və ya müəssisələr birliyi" başa düşülür [5, IV cild, s. 509].

"Maliyyə sistemi" anlayışına əsasən ya "təşkilatların forması", ya da "təşkilatların məcmusu" kimi baxılır. Məsələn, Y.V.Sokolov maliyyə sistemini öz xidmətlərini firmalara, vətəndaşlara, habelə dövlətə təqdim edən bir sıra idarələrin və bazarların məcmusu kimi müəyyən edir. Məşhur iqtisadçı L.A.Drobozina hesab edir ki, maliyyə sistemi-dövlətin və müəssisələrin pul vəsaitləri fondlarının yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadəsinin forma və metodları sistemidir [9, s. 55]. Professor A.Q.Qryaznovaya və E.V.Markinaya görə, maliyyə sistemi öz aralarında qarşılıqlı əlaqədə olan maliyyə münasibətləri sferaları və həlqələrinin məcmusu kimi müəyyən edilir. [10, s. 29]. Maliyyə sisteminin "maliyyə münasibətləri sferasının", "maliyyə münasibətləri", "idarə və bazarların" məcmusu kimi müəyyən edilməsi o qədər də dəqiq deyildir, ona görə ki, göstərilən yanaşmalar sistemə qoyulan tələbə tam cavab vermir. Yuxarıda deyilənlərdən fərqli olaraq V.V.Kovalyova maliyyə sistemini təkrar istehsal prosesinin bütün subyektləri arasında məcmu ictimai məhsulun bölgüsü və yenidən bölgüsü üzrə pul münasibətlərinin təşkili forması kimi nəzərdən keçirir [11, s.14]

Maliyyə siyasətinin vəzifələrinin yerinə yetirilməsi zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır: 1) Maliyyə siyasətinin təşkili zamanı müəyyən məkan və zaman daxilində hər bir ölkənin spesifik xüsusiyyətləri: mövcud tarixi şərait, ölkənin yerüstü və yeraltı sərvətləri, regional, demoqrafik, milli-psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Bu baxımdan respublikamızın bazar iqtisadiyyatına keçdiyi bir dövrdə maliyyə siyasəti elə qurulmalıdır ki, bu, xalqın həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət etsin. 2) Maliyyə ehtiyatlarının səmərəli istifadə istiqamətləri müəyyən edilməlidir. 3) Maliyyə münasibətlərinin təşkilinin metod və üsulları müəyyənləşdirilməlidir. Bu vəzifəyə vergilərin və digər maliyyə tənzimləyicilərinin təşkili qaydaları, dövlət maliyyə orqanlarının işinin təşkili metodları və s. aiddir.

Maliyyə sisteminin iştirakı ilə Ümumi Daxili Məhsul müxtəlif təsərrüfat subyekti arasında və məqsədli istiqamətlərdə bölüşdürülür, eyni zamanda da, nəticədə hər bir təsərrüfat subyektləri zəruri maliyyə resursları ilə təmin olunur. Beləliklə, deyə bilərik ki, maliyyə sistemi iqtisadi kateqoriya kimi Ümumi Daxili Məhsulun və Milli Gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü məhz onunla həyata keçirilir ki, bunun nəticəsində pul vəsaiti fondları yaradılır və istifadə edilir.

Maliyyə sistemi-qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı fəaliyyət göstərən maliyyə münasibətlərinin ayrı-ayrı həlqələrinin məcmusudur. Maliyyə sistemi vəsaitlə pul vəsaitləri fondlarının bölgüsü, formalaşması və istifadəsi həyata keçirilir. Maliyyə sisteminə ölkənin maliyyə fəaliyyətinin və pul tədaviyünün tənzimlənməsinə xidmət edən maliyyə idarələri daxil edilir. [6, s.22] Maliyyə sistemi müəyyən zaman müddətində pul dövriyyəsi və dövriyyədəki pulun həcmində müəyyənləşməsi, pul vəsaitlərinin müxtəlif funksiyalı, mahiyyətli fondlara cəlbə və istifadəsinin idarə edilməsi prosesidir. Maliyyənin belə açılması

maliyyənin bütövlükdə məhsul axınlarını tamamlayan, mübadiləni asanlaşdıran pul dövriyyəsi olduğunu göstərir.

Maliyyə mərkəzi bankların, dövlətin kredit və büdcə siyasətinin yardımı ilə “yaranan” pul vəsaitlərinin məcmu həcmidir. Maliyyə müxtəlif fondlara-dövlət büdcəsi, fərdi komməriya layihələri fondu, bank sektoru və s. cəlb edilən, istifadə edilən pul vəsaitləridir. Maliyyə-pul və pul fondları ilə bağlı bu və başqa proseslərin idarə edilməsidir. Ölkəmizdə maliyyə sisteminin quruluş prinsipləri kimi qeyd edə bilərik: maliyyə sisteminin ayrı-ayrı tərkib hissələrinin funksional təyinatı-maliyyə sisteminin hər bir həlqəsi özünün dəqiq müəyyən edilmiş vəzifələrini həll edir və buna müvafiq maliyyə aparatı yaradılır; maliyyə sisteminin vahidliyi prinsipi-dövlət tərəfindən maliyyə orqanları vasitəsi ilə vahid maliyyə siyasəti aparılır; dövlət maliyyə orqanlarının strukturu ölkənin inzibati-ərazi quruluşuna uyğun təşkil olunur. [7, s. 81]

Maliyyə haqqında iqtisadi elmin ən başlıca vəzifəsi budur ki, dövriyyədəki pul həcminin ümumi iqtisadi artımı şərtləndirən səviyyədə artımı və azalmasını müəyyənləşdirsin, fiksəl siyasətin səmərəli olmasını təmin etsin, fərdi layihələrin nə dərəcədə effektiv olub-olmamağını aşkarlasın. Maliyyə mürəkkəb struktura malik bir sistemdir. [18]

Maliyyə sisteminə daxil olan həlqələr müxtəlif müəlliflər tərəfindən müxtəlif cür təsnif edilir. Məsələn, A.Q. Mirzəyeva qeyd edir ki, Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminə bu həlqələr daxildir: 1. Dövlət maliyyəsi; 2. Müəssisələrin və təşkilatların maliyyəsi; 3. Kredit fondu; 4. Dövlət Sığorta fondu. Həmçinin o qeyd edir ki, hüquq ədəbiyyatında maliyyə sisteminin çoxhəlqəli olmasına mühüm əhəmiyyət verilir. Qeyd olunur ki, maliyyə sisteminin çoxhəlqəliliyi onun daha da çevik olmasına və təsirinin səmərəli olmasına kömək edir. Bu həlqələrin alt qruplarını müəllif belə qeyd etmişdir: dövlət maliyyəsi: büdcə sistemi, dövlət büdcədənənar fondları, dövlət krediti; müəssisə və təşkilatların maliyyəsi: komməriya müəssisələri və təşkilatlarının maliyyəsi, komməriya fəaliyyəti ilə məşğul olmayan idarə, təşkilat və ictimai birliklərin maliyyəsi; kredit fondu: bank krediti fondu, komməriya krediti fondu; dövlət sığorta fondu: şəxsi sığorta, əmlak sığortası, digər növ sığorta. [1, s.16]

Başqa müəlliflər isə qeyd edirlər ki, maliyyə ilk növbədə bölgü münasibətlərinin daşıyıcısı olduğuna görə, məhz bu bölgü müxtəlif təsərrüfat subyektləri arasında baş verir. Onlar vurğulayırlar ki, pul vəsaiti fondlarının yaradılması və istifadəsi qaydasından asılı olaraq maliyyə sistemi iki yerə ayrılır: Ümumdövlət maliyyəsi (mərkəzləşdirilmiş maliyyə); müəssisə və təşkilatların (təsərrüfat subyektlərinin) maliyyəsi (qeyri-mərkəzləşdirilmiş maliyyə). Maliyyə sistemi geniş mənada habelə kredit-bank sistemini də (ölkənin banklarını və digər kredit idarələrinin məcmunu) əhatə edir. [6, s.22]

Bu bölmənin hər biri təşkilati struktura malik olmaqla bir neçə həlqədən ibarətdir. Birinci bölmədə - dövlət maliyyəsinin həlqələri mərkəzləşdirilmiş maliyyəyə aiddir və makro səviyyədə iqtisadiyyatı, eyni zamanda maliyyə-bölgü münasibətlərini tənzimləmək üçün istifadə edilir. İkinci bölmə isə müəssisə və təşkilatların maliyyəsinə, yəni qeyri-mərkəzləşdirilmiş maliyyəni əhatə edir və mikro səviyyədə iqtisadiyyatı və sosial münasibətləri tənzimləmək və stimullaşdırmaq üçün yararlıdır. Kredit-bank sferası isə məlum olduğu kimi, ölkənin banklarından və digər kredit idarələrdən ibarətdir. Ölkənin maliyyə sisteminə həmçinin maliyyə fəaliyyətini həyata keçirən və tənzimləyən dövlət maliyyə institutları da (təşkilatlar və idarələr) aiddir. Bəzi müəlliflər hətta AR-ın maliyyə sisteminin strukturunu bu şəkildə təsvir edirlər: 1) İctimai maliyyə: dövlət və bələdiyyə maliyyəsi, qeyri-komməriya təşkilatlarının, büdcə təşkilatlarının, ictimai təşkilatların, fondların maliyyəsi. 2) Təsərrüfat-sahibkarlıq subyektlərinin maliyyəsi: komməriya təşkilatlarının maliyyəsi, fərdi sahibkarlığın maliyyəsi, maliyyə vasitəçilərinin maliyyəsi, qeyri-dövlət təşkilatlarının maliyyəsi və s. 3) Sığorta maliyyəsi: sosial sığorta, şəxsi sığorta, məsuliyyətliyin sığortası, riskin sığortası, əmlak sığortası. 4) Kredit-bank sferası: AR-ın Mərkəzi Bankı, AR-ın komməriya bankları, bank olmayan kredit təşkilatları. 5) Dövlət maliyyə orqanlarının sferası: AR-ın maliyyə Nazirliyi, AR-ın Vergi Xidməti, AR-ın subyektlərinin maliyyə orqanları və s. 6) Beynəlxalq maliyyə- beynəlxalq maliyyə təşkilatları, beynəlxalq kredit təşkilatları, investisiya əməliyyatları, valyuta əməliyyatları. [7, s.82]

Onu da qeyd edək ki, maliyyə münasibətlərinin iki sferası ayırd edilir: mərkəzləşdirilmiş və mərkəzləşdirilməmiş maliyyələr. Mərkəzləşdirilmiş maliyyəyə dövlət büdcəsi, büdcədənənar fondlar, dövlət sığortası, dövlət krediti aid edilir. Mərkəzləşdirilməmiş maliyyə dedikdə isə, müxtəlif əlamətlərə görə təsnifatlana bilən müəssisə maliyyəsi nəzərdə tutulur. Məsələn, maddi istehsal müəssisələrinin maliyyəsi və qeyri-istehsal sferasının müəssisə və təşkilatlarının maliyyəsi və ya dövlət müəssisələrinin maliyyəsi və digər mülkiyyət formalı müəssisələrin maliyyəsi bura aid ola bilər. Həmçinin maliyyə sisteminin intitusional strukturu anlayışı da fərləndirilir. Ölkənin maliyyə sektorunda fəaliyyət göstərən təşkilatların məcmusu maliyyə sisteminin intitusional strukturu adlanır. Maliyyə sektoru geniş və dar mənada başa düşülür. Geniş mənada ona müxtəlif maliyyə təşkilatları, müşahidəçi və nəzarətədiçi orqanlar və maliyyə birlikləri aid edilir. Əgər təşkilat iqtisadiyyatın müxtəlif subyektləri (şəxsi firmalar, ev təsərrüfatları, dövlət müəssisələri və b.)

arasında pul vəsaitlərinin formalaşması və paylaşdırılması kimi başlıca funksiyaları yerinə yetirirsə, o zaman o, dar mənada maliyyə sektoruna aid edilə bilər. [4, s.296]

Xarici ölkələrdə mərkəzləşdirilmiş və mərkəzləşdirilməmiş maliyyə sferalarına daxil olan hissələrin yalnız bəzilərini ayırmaq qəbul edilir. Belə ki, xarici ölkələrin maliyyə sistemlərinə aşağıdakı elementlər daxildir: dövlət büdcəsi; yerli maliyyələr; xüsusi büdcədənəkar fondlar; dövlət müəssisələrinin maliyyələri. [19] Məsələn, Avropa Birliyinin büdcəsi AB-yə üzv ölkələrin pul vəsaitlərinin dövlətlərarası mərkəzləşmiş fondunu ifadə edir və əsas maliyyə planı formasında çıxış edir. Bu plana uyğun olaraq Avropa Birliyinin vəsaitlərinin səfərbər edilir və xərclənir. Avropa Birliyinin büdcəsi AB-nin inkişaf siyasətinin və strategiyasının reallaşdırılmasına yardım etməyə yönəlmişdir və aşağıdakıları əks etdirir: valyuta stabilliyinin yaradılması; müasir və dinamik Avropa sənayesinin inkişafı; yeni texnologiyaların inkişafının stimullaşdırılması; müxtəlif regionların sosial və mədəni inkişaf səviyyələrinin bərabərləşdirilməsi.

ABŞ-ın federativ quruluşu onun maliyyə sistemində də öz əksini tapır. Burada əsas diqqət dövlət xərclərinə, dövlət gəlirlərinə və büdcələrarası əlaqəyə verilir. ABŞ-ın büdcə quruluşu federativdir və buraya daxildir: federal büdcə; 51 ştatın büdcəsi; 12,7 min inzibati, təsərrüfat-sahibkar və digər yerli şöbələrin büdcələri. [12, s.95]. Bundan başqa ABŞ-ın maliyyə sistemində xüsusi fondlar mühüm yer tutur. Onlar müstəqil maliyyə müəssisələri kimi fəaliyyət göstərir. Məsələn onlara aid edilə bilər: sosial sığorta fondları, hərbi-siyasi fond, təsərrüfat fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün nəzərdə tutulmuş iqtisadi fondlar (məsələn, investisiya fondları) və s. [13, s.115].

Almaniyanın büdcə sistemi 3 hissədən ibarətdir: federal büdcə; regional büdcə; yerli büdcə (11 min icmadan çox). Bununla yanaşı Almaniya maliyyə sisteminə həmçinin xüsusi hökumət fondları, büdcədənəkar fondlar, Federal Dəmir yolunun (Bundesbank), Federal Poçtun fondları (Bundespost), dövlət müəssisələrinin, sosial sığorta orqanlarının, əmək üzrə federal idarənin fondları daxildir. Almaniyanın maliyyə sisteminin əsas həlqəsi xüsusi fondlardır, xüsusilə də Sosial Müdafiə Fondu. Bu fondun 3 maliyyə mənbəyi var: məcburi ayırmalar, sahibkar ödəmələri, federal büdcədən subsidiyalar. Müharibə Yükünü Bərabərləşdirmə Fondu da fəaliyyət göstərir ki, onun da əsas məqsədi müharibədən əziyyət çəkmiş əhaliyə yardım etməkdir. Ağır sənayeyə kömək etmək üçün isə 1952-ci ildə yaradılan İnvestisiya Fondu fəaliyyət göstərir. Onu da qeyd edək ki, 2002-ci il alman federal büdcəsi alman markaları ilə deyil, avro ilə hesablanmışdır. [14, s.232]

Fransada isə 1959-cu il dekreti “maliyyə haqqında qanun” və “büdcə haqqında qanun” anlayışlarını bir-birindən ayırdı. Birinci anlayış dövlət vəsaitlərinin, dövlət xərclərinin anlayışı və təyinatını iqtisadi və maliyyə tarazlığı nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirirdisə, ikinci anlayış maliyyə qanununun ümumi maddələrini şərh edirdi. Fransanın maliyyə sisteminə aid edilirdi: dövlət büdcəsi; yerli büdcələr (ərazi təşkilatlarının, yerli təşkilatların, onların ittifaqlarının, sindikatların, şəhər birliklərinin, rayonların büdcələri); xüsusi fondlar (pensiya fondu, ailələrə yardım fondu, əlillik, xəstəlik, analıq üzrə sığorta fondu, işsizlərə milli yardım fondu). [15, s.67]

Büdcədənəkar fondlar xarici ölkələrdə dövlət maliyyəsinə dəstək üçün geniş istifadə olunur. Hətta bəzi müəlliflər hesab edirdilər ki, bu fondların yaranmasında əsas zərurət dövlət büdcəsində olan çatışmamazlıqlar, yəni kəsirlərdir. [17, s.15] Ümumiyyətlə beynəlxalq təcrübədə mövcud olan büdcədənəkar fondlar iki kateqoriyaya bölünür. Birincisi, təbii ehtiyatlardan əldə olunan gəlirlər hesabına formalaşaraq sosial-iqtisadi problemlərin həllinə yönəlmiş, ikincisi isə dövlət büdcəsindən ayrılan transfertlər və həmçinin, (bir qayda olaraq sosial sığorta haqları) digər ödənişləri hesabına formalaşan və cəmiyyətdə mövcud olan sosial problemlərin həllinə (pensiya təminatı və s.) yönəldilən fondlardır. Büdcədənəkar dövlət fondlarının təbii resursdan yaranma səviyyəsinə görə 3 növü mövcuddur: Stabilləşmə fondu; Gələcək nəsillər fondu; Büdcə ehtiyatları fondu.

Stabilləşmə fondu (Alyaska, Venesuela, Kolumbiya, Küveyt, Nigeriya, Norveç, Çili) - bir qayda olaraq hər hansı bir təbii resursun (neft, mis və s.) dünya bazarındakı qiymətindən asılı olaraq formalaşır. Gələcək nəsillər fondu (Kanada, Alyaska, Kiribati, Küveyt, Oman, Papua-Yeni Qvineya) -hər hansı bir təbii resursdan əldə olunan gəlirlərin konkret fondda toplanaraq gələcək nəsillər üçün saxlanmasını nəzərdə tutur. Büdcə ehtiyatları fondu (Honkonq, Sinqapur, Estoniya, CAR) - əksər hallarda dövlət büdcəsində yaranan (neft və ya digər gəlirlər hesabına) profisit əsasında formalaşır və iqtisadi tənəzzül dövründə büdcə xərclərinin maliyyələşdirilməsi məqsədi daşıyır. [8, s. 114-115]

Norveçdə 30 il ərzində neft-qaz sahəsinin inkişafı nəticəsində dövlət neft hasilatı üzrə üçüncü yerdə durur. Digər tərəfdən neftdən əldə olunan vəsaitlərin uğurlu istifadəsi nəticəsində ÜDM-in əhəmiyyətli artımı müşahidə edilir, Norveç hökumətinin ümumiyyətlə dövlət borcu heç yoxdur, vergi daxilolmalarının həcmi və ümumən yığım əmsalı çox yüksəkdir, Avropada ən aşağı işsizlik səviyyəsi məhz Norveçdədir. Bu əsasda, neftdən əldə olunan gəlirlər həm iqtisadi inkişafa, həm də əhalinin maddi rifahına yönəldilir. Norveç Neft

Fondu 1990-cı ildə yaradılmışdır. Lakin, ilk dəfə olaraq fonda pul 1996-cı ildə köçürülmüşdür (349 mln.ABŞ dolları). 1998-ci ildə isə fond bazarlarına daxil oldu. 2006-cı ildən isə fond artıq Dövlət Pensiya Fondu adlanmağa başladı, amma öz mahiyyətini itirmədi. Hazırda fondda toplanan vəsaitlər iki mənbədən formalaşır: dövlət büdcəsində yaranan profit və neftdən gələn gəlirlər. Həmçinin fond iki yerə bölünmüşdür: Qlobal və Norveç Fondu (keçmiş Sığorta Proqramı üzrə Milli Fond). [16, s. 45]

Nəticə

Beləliklə, belə nəticəyə gələ bilərik ki, maliyyə sistemi-pul vəsaitlərinin yaranması və istifadəsi prosesində yaranan maliyyə münasibətlərinin məcmusudur. Maliyyə sistemi-maliyyə bazarlarının, dövlət maliyyəsinin fəaliyyətinə imkan yaradan qarşılıqlı əlaqəli elementlərin toplusudur. Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminin həlqələrinə isə daxildir: dövlət maliyyəsi, müəssisə və təşkilatların maliyyəsi, kredit fondu, sosial sığorta fondu.

Ədəbiyyat

1. Mirzəyeva A.Q. "Maliyyə hüququ". Dərslük. "Adiloğlu" nəşriyyatı, Bakı, 2018, 264 səh.
2. Sadiqov M., Məmmədov S., "Maliyyə". Dərslük, "Gəncə" nəşriyyatı, Gəncə, 2010, 568 səh.
3. Bağırov D., Həsənlı M., "Maliyyə". Dərslük, "İqtisadiyyat Universiteti" nəşriyyatı, Bakı, 2011, 384 səh.
4. Zeynalov V. "Maliyyə (suallar və cavablar)". Dərslük. "İqtisadiyyat Universiteti" nəşriyyatı, Bakı, 2010, 361 səh.
5. Böyük iqtisadi ensiklopediya. 5 cildə. Bakı, 2012. İdeya rəhbəri və baş redaktor akademik Z.Ə.Səmədzadə.
6. Novruzov N., Hüseynov X., "Maliyyə". Dərslük, "Koperasiya" nəşriyyatı, Bakı, 2011, 464 səh.
7. Ataşov B., Novruzov N., İbrahimov E., "Maliyyə nəzəriyyəsi". "Koperasiya nəşriyyatı", Bakı, 2004, 646 səh.
8. Vəliyev Z. Büdcə nəzəriyyə və praktikada, 2010, 530 səh.
9. Финансы. Денежное обращение. Кредит. Учебник. /под. ред. Л.А.Дробозиной. М., 2000.
10. Финансы. Учебник. / Под. ред. А.Г.Грязновой, Е.В. Маркиной. М., 2012.
11. Финансы. Учебник. Под. ред. В.В. Ковалева. М., 2003.
12. Буторина О. Трудный путь к единой европейской валюте // МЭ и МО. 1998. № 1 С. 94-104.
13. Пищик В.Я. Евро и доллар США. Конкуренция и партнерство в условиях глобализации. М.: Консалтбанкир, 2002. 304 с.
14. Новая единая европейская валюта евро /М.: МГУ; ТАСИС, 1998. 391 с.
15. Аникин А.В. Валютные проблемы Западной Европы. М.: ИМО, 1960. 179 с.
16. Intergovernmental fiscal transfers: principles and practice. The World Bank, 2007, Edited by Robin Boadway and Anwar Shah:
17. Managing and Controlling Extrabudgetary Funds by Richard Allen and Dimitar Radev, OECD Journal on Budgeting Volume 6 – No. 4 © OECD 2006, 31p.
18. <https://hozir.org/doc-dr-cihan-bulut-elcin-suleymanov-dovlet-maliyyesi-bak-2013.html?page=8>
19. <https://kayzen.az/blog/finance/1042/1.1.1.maliyy%C9%99-sistemi-anlay%C4%B1%C5%9F%C4%B1-v%C9%99-elementl%C9%99ri.htm>

Rəyçi: dos. A.Mirzəyeva

Göndərilib: 07.12.2020

Qəbul edilib: 09.12.2020